

MUCSI FERENC

A szocialista munkásmozgalom fejlődése a dualizmus korában

A hazai tudományos munkásmozgalomtörténeti kutatások nagyjában egyidősek intézetünkkel. A negyedszázados jubileum — végzett munkánk értékelésének ünnepi alkalma — egyben arra is ösztönöz, hogy számot vessünk az itt folytatott kutatások helyzetével: eredményeivel, feladataival.

A magyarországi szocialista munkásmozgalom első nagy korszakának történeti kérdései, természetesen, messzire meghaladják egy szűkre szabott előadás kereteit. Ezért a dualizmus korában kibontakozó szocialista munkásmozgalom *fejlődésének* csak néhány, fontosabb kérdését érintem most — *fejlődésében* mutatva be magát a kérdéssel foglalkozó történeti irodalmat is.

Aligha kell külön is bizonyítanom, hogy a 25 esztendővel ezelőtt indult munkásmozgalom-történeti kutatások önmagukban is nagyjelentőségűek voltak. Először kapcsolták be a magyar történettudományba — s ezáltal a magyar nép történeti tudatába is — az újkor-legújabbkor legforradalmibb osztályának, ez osztály politikai cselekvésének elemzését először s kísérelték meg, hogy kijelöljék helyét és szerepét az utóbbi évszázad magyar történetében.

Az ekkoriban készült munkák közül — a dualizmus korára vonatkozóan — maradandó értéket képviselnek a munkásmozgalomról kiadott forráspublikációk, az Általános Munkásegylet történetét, a Frankel Leó életútját feldolgozó monográfiák, s értékes elemek vannak az első orosz forradalom hatását elemző vagy az első világháború időszakának munkásmozgalmát tárgyaló munkákban is.

A kutatások kezdeti időszaka, az első összefoglalások elkészültéig, 1955—1956-ig tartott. Közös jellemzőjük az volt, hogy — szükségszerűen — megrekedtek a mozgalom felszíni jelenségeinek leírásánál, a figyelmet a mozgalom belső — politikai és ideológiai — kérdéseire összpontosították s kevésbé tudták kapcsolni témájukat a nemzeti történet egésze vagy a nemzetközi munkásmozgalom problémáitáéhoz.

E „gyermekbetegségnek” minősíthető hibákat az ismert dogmatikus-voluntarista szemléletbeli torzulások is tetézték, amelyeket egyfajta „kurucos-nacionalista” beszüremlés is színezett. Ismeretes az is, hogy az SzKP XX. kongresszusa utáni időszakban újjászülető történetírásunk — „felnőtté válásának korszakában” — megszabadulva a dogmatizmus béklyóitól és előrejutva a nacionalista maradványok elleni harcában — új tényanyag felkutatása alapján új összefüggéseket tárt fel, s realisabb történet szemléletet kovácsolt ki magának. Mindez élénk, nem egyszer szenvedélyes viták közepette ment végbe.

Ebben a munkában s ezekben a vitákban formálódott a dualizmus kori magyarországi szocialista munkásmozgalom történeti értékelése is.

Ennek egyik fontos, maradandó eredménye a mozgalom objektív *feltételeinek* kidolgozása volt. Ezzel kapcsolatban elsősorban a XIX—XX. századi kelet-

közép-európai komparatív gazdaságtörténet eredményeire utalok, amelyek új megvilágításba helyezve a kelet-európai s ezen belül a magyarországi tőkés fejlődés sajátosságait, alapul szolgáltak a magyar társadalom osztályszerkezetének — és változásainak — pontosabb kimunkálásához, s ezáltal a munkásosztály helyének, súlyának pontosabb meghatározásához is. Lehetővé vált a demokratikus átalakulásban érdekelt osztályok-rétegek konkrétabb számbavétele, s a munkásosztály vezető szerepének a korábbiaknál exaktabb társadalom- és politika-történeti megalapozása.

Az iparfejlődés sajátosságainak elemzése alapján már korábban megindult a munkásosztály származásának, rétegződésének, összetétele változásainak kutatása. Kísérletek történtek arra is, hogy a munkásosztály struktúrája és a munkásmozgalom sajátos vonásai között bizonyos összefüggéseket mutassanak ki. Ez a munka azonban — véleményem szerint — csak akkor lesz igazán eredményes, ha — türelmes, aprólékos munkával — sikerül kidolgozni a mozgalom nundenkori bázisának képét; kimutatni a munkásságnak, agrárproletariátusnak, értelmiségieknek a mozgalomban részt vevő csoportjait, rétegeit, s ezek konkrét hatását a mozgalom ideológiai-politikai arculatának formálására. E téren már nem kevés történt, s főleg a szakszervezeti mozgalom történetének kutatása ígér további eredményeket.

A dualizmus korának politika-történeti kutatásai, amelyek a kiegyezés helyének kijelölésétől s a közigazgatás történetétől a munkapárti kormányok s a parlamenti ellenzék küzdelmeinek s Magyarország első világháborús szerepének bemutatásáig a dualizmus történetének számos politikai kérdését felölelik, szintén nem kevésel járultak hozzá a munkásmozgalom politikai súlyának, szerepének jobb meghatározásához, az ország demokratikus átalakulásáért folytatott harcának realisabb értékeléséhez.

Természetes azonban, hogy a mozgalom kezdeti időszakára vonatkozó kutatások ma is inkább a mozgalom belső fejlődésének kérdéseire koncentrálnak, azokat a folyamatokat vizsgálják, amelyek során a hazai szocialista munkásmozgalom emancipálódott a különféle polgári-kispolgári befolyások alól s kialakította a maga sajátos ideológiai-politikai karakterét. Ez magyarázza, hogy előtérbe került a marxizmus elterjedésének vizsgálata, annak a folyamatnak részletes kimunkálása, amelynek során kialakult a kiegyezés utáni évek jellegzetes hazai szocialista szervezete, amely a szakmukásság kisebb csoportjai mellett már a „fej munkások” szocialista szervezését is megkísérelte, s főként a Párizsi Kommün hatására gyorsan haladt előre a marxista ideológiai és szervezeti elvek elsajátításának útján. Ezt az ígéretes mozgalmat fojtotta el a kormány az első szocialista-ellenes per, a „hűtlenségi per” megrendezésével, majd a tervezett szociáldemokrata párt betiltásával. A párt 1873-ban alapított lapja, a Munkás Heti Krónika azonban fennmaradt s átvezette a mozgalmat az újabb, magasabb szintű pártalapításhoz: a Frankel Leó irányította Általános Munkáspárt megteremtéséhez. Ezeknek az éveknek a története kevésbé kidolgozott, bár itt is láthatók kisebb előrelépések nemcsak Frankel hazai tevékenységének pontosabb felmérése, hanem főként a 80-as években jelentkező különféle párton belüli irányzatok felvázolása eredményeképpen.

Részletesebben kimunkált az MSzDP megalakulásának és tevékenysége első éveinek története. A II. Internacionálé segítségével megalakuló magyarországi szociáldemokrácia ekkor teszi meg a döntő lépést afelé, hogy a munkásság nagy részére kiterjeszthesse befolyását, hogy valóban önálló politikai erőként bekapcsolódhassék az ország politikai életébe. Ennek a munkásság hatékony

szakmai (s egyben politikai) szervezése mellett az volt a feltétele, hogy a szocialista eszmék széleskörű propagandája induljon meg s a munkásság nagy tömegei körében, háttérbe szoruljon a polgári befolyás utolsó, de talán legszámottevőbb formája: a nacionalizmus. Ez a befolyás elsősorban a kisiparban foglalkoztatott munkásság körében volt erőteljes, s abban a nacionalista nézetben jutott kifejezésre, amely a magyar munkás és a magyar munkaadó érdekközösségét hirdette az osztrák nagyiparral szemben. A „nemzeti demokrata” munkások szervezkedésével szemben a munkások osztályérdekeinek védelmét hirdető és evégett nemzetközi összefogását sürgető szociáldemokrácia, a fellendülő bérharcok eredményeire is támaszkodva, hamarosan háttérbe szorította a nacionalizmust; talán végtelen eszközökkel, de eredményesen rombolta a Kossuth-kultuszt a munkásság körében s azt hirdette, hogy az 1848-as forradalom hagyományaiból — Kossuth-tal szemben — a forradalmi baloldal, Petőfi és Tánácsics örökösének tekinti magát. A függetlenségi párt befolyásának felszámolására az adott feltételek között elengedhetetlenül szükség volt; ha ez azzal a következménnyel járt is, hogy a magyarországi munkásmozgalom hosszú időn át általában megkerülte a Kelet-Európában s Magyarországon annyira jelentékeny nemzeti problematikának a munkásság osztályküzdeme szempontjából való alapos elemzését és megoldási útjának kidolgozását.

Így volt ez a századfordulót követő időszakban is, amikor pedig a tömegmozgalommá növekvő s országos politikai tényezővé váló szociáldemokrácia szövetségi politikája szempontjából is nagy jelentősége lehetett annak, hogy a párt milyen álláspontot dolgoz ki a magyarországi nemzetiségi kérdésre s az osztrák-magyar kapcsolatok, egyáltalán: a dualizmus egész problémakörére. „Az országban élő valamennyi nép teljes egyenjogúságát” elismerte-követelte ugyan a párt 1903-ban elfogadott új programja, de annak konkrét tartalmát nem határozta meg. A párt nem nyilatkozott az egyes nemzetiségi mozgalmak által követelt területi autonómiáról („nemzetiségi vármegyék”), nem szólt a népek önrendelkezésének jogáról. Ezzel viszont nem teremtett tiszta helyzetet a nemzetiségi burzsoázia nacionalista propagandájával szemben, nem sikerült leválasztania a mozgalmakról a nemzetiségi proletariátus nagyobb részét sem. Ez a tisztázatlanság akadályozta a nemzetiségi pártokkal való esetleges együttműködés kialakulását is, amellet, hogy a párt főként nemzetiségi szekciói révén egyre éleződő harcot folytatott a nemzetiségi burzsoázia befolyása ellen, bizonyos fókig megismételve a függetlenségi párt ellen a 90-es években folytatott küzdelmet.

A dualizmus, az osztrák-magyar kapcsolatok kérdésében sem volt a pártnak egyértelmű álláspontja. Csupán az önálló vámterület megvalósítását tekintette előnyösnek — azt is főként az ipari munkásság bérvizonyai szempontjából — s a kérdés mélyebb összefüggéseit nem vizsgálta. A párt vezetőinek általában az volt a véleményük, hogy a gazdasági fejlődés előbb-utóbb a dualizmus megszűnésére, a két állam teljes önállóságára vezet. A dualizmus erősödő válságjelenségeit az uralkodó osztályok belső ellentétéként kezelték s mint nacionalista jelenségektől elhatárolták magukat tőlük.

Történeti irodalmunkban évekkel ezelőtt még fel-felbukkant az a felfogás, amely a szociáldemokrata párt vezetőit a magyar nemzeti függetlenség kérdésével kapcsolatban mulasztással vádolta. Azt vetette a szemükre, hogy — miután az ellenzéki parlamenti pártok csak szavakban voltak az Ausztriától való elszakadás hívei — nem álltak ők a „tényleges nemzeti függetlenségi mozgalom” élére, s a demokratikus haladás és a nemzeti függetlenség követelésének összekapcsolásával nem állították ők csatasorba a dolgozó tömegeket. Ez a felfogás azonban — amely

körül heves viták is zajlottak — történelmietlen; nem egyéb, mint egy későbbi politikai koncepciónak: az antifasiszta népfrempolitikának a visszavetítése egy olyan korszakba, midőn Magyarország soknemzetiségű állam volt, s a magyar állami függetlenséget csak a többi nép önrendelkezésével összekapcsoltan hirdethette volna meg a szociáldemokrata párt. Ez azonban sok tekintetben problematikus lett volna. Részint maguk a nemzetiségi mozgalmak sem jutottak még el a teljes elszakadás követeléséhez, részint pedig követeléseik divergens vagy éppen egymást keresztező iránya egy ilyen politikai vonal egészét is kérdésessé tehetné. Másrészt, Magyarország belpolitikai tekintetben önálló volt; az itt uralkodó nemzet: a magyar, semmiképpen sem volt az általa elnyomottakkal azonos helyzetben.

Az a felfogás, amely a szociáldemokrata párttól a magyar nemzeti függetlenségért folytatandó harcot kérte számon, a félgymati függés vagy minden esetre valamiféle súlyos függőségi viszony meghaladott tételéből indult ki. Kétségtelen, hogy a dualizmus kölcsönös függési rendszere tartalmazott olyan, főleg történetileg kialakult elemeket, amelyek hátrányosak voltak az önálló tőkés fejlődés szempontjából, vagy nemzeti érzékenységet sértettek (önálló magyar jegybank hiánya, a külpolitika és a hadsereg közössége és német nyelve stb.), ezek tényleges megszüntetésére azonban az érték illetve ellenük agitáló magyar ellenzéki pártok sem gondoltak, minthogy tudatában voltak, hogy ez a birodalom s vele együtt a történelmi Magyarország széthullására vezetett volna.

A szociáldemokrata párt maga is előnytelennek tartotta a birodalom esetleges felbomlását. Vezetői úgy vélték, hogy a gazdasági közösséget fenn kell tartani, de meg kell szüntetni a nemzeti diszkriminációt, minden itt élő népnek egyenlő jogokat és lehetőségeket kell adni, hogy fejlődésükben hasznosítható legyen a közös birodalom adta lehetőségeket. E lehetőség megteremtésének legfőbb feltételét a birodalom mind a két felének demokratizálásában, s ehhez első lépésként az általános választói jog megteremtésében jelölték meg.

A pártnak a nemzeti kérdésben követett politikája — ahogyan ma látjuk — kétségkívül nem volt kielégítő, nem vette kellőképpen számításba a nemzeti mozgalmakban rejlő demokratikus lehetőségeket s nem építette be ezeket a mozzanatokat a demokratikus Magyarország megteremtéséért folytatott harcába. A szociáldemokrata párt 1910 után kibontakozó új orientációja: a széthullott koalíció demokratikus elemeivel s a polgári radikálisokkal kötött szövetsége kiemelte a mozgalmat korábbi elszigeteltségéből s a demokratikus átalakulás realisabb programjának kidolgozását segítette elő a magyar nemzeti követelések tekintetében is. Ez azonban automatikusan azt eredményezte, hogy a párt maga is foglya lett szövetségesei nacionalizmusának s az integer Magyarországhoz való ragaszkodásának programjával az első világháború végén maga is részese lett a demokratikus Magyarországot rendkívül előnytelen pozícióból megvalósítani szándékozó „októbristák” szükségszerű bukásának.

A dualizmus korának szociáldemokráciájával kapcsolatban sokat vitatott másik kérdéskör a párt és a parasztkérdés problematikája. Korábbi történelmi irodalmunk — főként a 90-es évekre összpontosítva figyelmét — a szociáldemokrata párt vezetőit megalkuvással vagy éppen lassalleánizmussal vádolta a parasztkérdésben kialakított politikájuk miatt, szektás és reformista programra kényszerítve az 1894. évi pártkongresszuson elfogadott agrárhatározatot. Valójában a határozat, midőn abból indult ki, hogy az agrárkérdés csak a szocialisták társadalomban oldható meg, a korabeli nemzetközi munkásmozgalom általánosan elfogadott álláspontját tette magáévá. Engels — éppen a MSzDP 1894. évi kong-

resszusához intézett levelében — maga is azt hangoztatta, hogy a tőkés termelés gyors behatolása a mezőgazdaságba hamarosan tönkreteszi a hagyományos földművelést s „a mezei népességet nagy földbirtokosok, kapitalista bérlők kis csoportjára és vagyontalan proletárok tömegére választja szét”. „Hogy milyen haladást ért el a tőke ezen forradalma Magyarországon — tette hozzá —, azt nemrég láthattuk Hódmezővásárhelyen” (utalva az 1894. évi vásárhelyi Szántó Kovács János által vezetett szociáldemokrata agrárproletármegmozdulásra). Ebből az álláspontból logikusan következett az a meggyőződés, hogy a kisparaszti tulajdon védelmét hiábavaló is lenne megkísérelni; a kapitalizálódó nagybirtok felosztása, a nincstelen falusi tömegek földhöz juttatása pedig egyértelmű a gazdasági fejlődés főirányával való szembehelyezkedéssel.

Tudjuk, hogy a mezőgazdaság tőkés fejlődési ütemének korabeli értékelése tévesnek bizonyult, de ez volt a korabeli általánosan elfogadott marxista felfogás, amivel a párt vezetői aligha kívántak szembehelyezkedni. Ez a magyarázata annak, hogy midőn a 90-es évek második felében a szegényparaszti mozgalom a maguk sajátos földosztó követeléseivel jelentkeztek, a párt mint nem szocialista mozgalmaktól, elhatárolta magát tőlük. A Várkonyi István vezetésével 1897-ben megalakult Független Szocialista Párt jórészt ezeknek a törekvéseknek adott hangot: szocialista frazeológiával demokratikus paraszti követelésekért lépett fel, helyt adva egyes agrárproletár igényeknek is. A mozgalomban már az induláskor megmutatózó s mind jobban elhatalmasodó anarchista vonások a pártot akcióképtelenné tették s hamarosan zsákutcába vitték az egész mozgalmat. Ezt elősegítette az ipari munkásság szocialista mozgalmától való elkülönülésük is. Az agrárproletár-szegényparaszti mozgalmakkal szemben fegyveres erőszakkal fellépő Bánffy-kormány terrorja pedig siettetette a bukást, s megpecsételte a mozgalom sorsát.

Várkonyi mozgalomának bukásáért is jórészt a szociáldemokrata párt vezetőit tette felelőssé korábbi történeti irodalmunk: politikájukat reformizmusként, a Bánffy-terror előli megfutamodásként értékelte, egyes szerzők pedig Várkonyiban már-már a munkás-paraszt szövetség gondolatának egyik előfutárát vélték felfedezni. Az MSzDP vezetői azonban — ha visszah úzódtak is a hatósági erőszak elől — maguk is súlyos kárvallojtjai lévén a kormány terrorjának (rendőri felügyelet, kitoloncolások) — nem tudtak hatékony akciókat szervezni az üldözöttek — így önmaguk — védelmére. A független szocialistáknak a nagybirtokok felosztására irányuló követelését reakciós utópiának tekintették, amely a rohamosan fejlődő tőkés viszonyok helyére a kisparaszti-patriarchális multat akarja visszaállítani. Nem ismerve fel a demokratikus paraszti törekvések jelentőségét a további társadalmi-politikai haladás szempontjából, a párt vezetői teljes jóhiszeműséggel szakítottak Várkonyival, s szervezték vele és pártjával szemben a szociáldemokrata agrárproletár-mozgalmat.

Várkonyi szembekerülése az ipari munkásság mozgalmával ekkor elkerülhetetlen volt: a szociáldemokrata pártban még nem érhetett meg a munkásság és a parasztság szövetségének gondolata, Várkonyiban és mozgalmában pedig nem válhatott tudatossá, hogy az ipari munkásság vezetése nélkül a mozgalom pusztulásra van ítélve. Objektív folyamatok eredményéről van tehát szó, a két dolgozó osztály küzdelmének tragikus és ekkor még szükségszerű elkülönüléséről, de nem „tudatos árulásról”, nem egyszerűen csak a hatalom előtti meghunyászkodásról, még kevésbé (Várkonyi esetében) az ipari munkásság szocialista mozgalmával szemben a munkás-paraszt szövetség szegényparaszti-agrárproletár oldalról való megfogalmazásáról és tudatos vállalásáról.

A századforduló után lassanként módosult a párt álláspontja az agrárkérdésben, fokozatosan vállalta egyes kisparaszti érdekeknek a védelmét, de a nagybirtokrendszer felszámolásának szükségességét továbbra sem ismerte fel, s ezért nem volt képes kiépíteni a dolgozó osztályoknak azt a szövetségét, amely nélkül célját: a demokratikus Magyarország megteremtését sem érthette el.

A szocialista munkásmozgalom fejlődését elemző irodalom a most röviden ismertetett két példa mellett számos további kérdésben is előbbre jutott: a mozgalom szervezeti és ideológiai-politikai fejlődésének kölcsönhatásai; a munkásművelődés egész újszerű problematikája; a szocialista sajtó történetére vonatkozó újabb kutatások; a kommunista mozgalom előzményeinek, hazai gyökereinek eszme-történeti vizsgálata (ami egyben választ ad a szociáldemokrata mozgalom válságának kérdéseire is) — mindannyi új területe a terebélyesedő és gazdagodó munkásmozgalomtörténeti kutatásoknak.

Az eddigi eredmények s az új kutatások lehetővé teszik, hogy összefoglalóan megállapítsuk: az utóbbi egy-másfél évtized folyamán történeti irodalmunkban a dualizmuskori szocialista munkásmozgalom képe jelentősen módosult, igazabb lett, a korábbiaknál sokkal inkább tükrözi a mozgalom lényeges jegyeit, meghatározó mozzanatait. Nem minden kérdésre tud még ez az irodalom alaposan kidolgozott választ adni; hiszen maga is — mind szemléletében, mind pedig módszereiben — állandó változásban, fejlődésben van, s nem kevés az elvégezni való feladat sem. De eredményei s fejlődésének iránya kellő biztosíték arra, hogy megállapításai időállóak s további erőfeszítései sikeresek lesznek.